

11.

ASPEKTI ANALITIČKE
FILOZOFIJE SMRTI U ROMANU
PROLJEĆA IVANA GALEBA
VLADANA DESNICE

Marin Biondić

UDK: 129:821.163.42-311.1Desnica, V.

Izvorni znanstveni članak

Sažetak: Autor analizira temeljne ontološke i vrijednosne tvrdnje o smrti koje možemo eksplicirati u romanu *Proljeća Ivana Galeba* Vladana Desnice. U prvom dijelu bavi se ontološkom analizom, tj. utvrđivanjem odgovora na pitanje što je smrt. Određenje smrti kao ništavila koje pronalazimo u romanu *Proljeća Ivana Galeba* odgovarat će određenju smrti koje zastupaju suvremeni analitički filozofi. Blisko s određenjem smrti kao ništavila povezana je i fenomenološka greška – projekcija reduciranog iskustva u iskustvenu prazninu – koju možemo uočiti u promišljanjima Ivana Galeba. U drugom dijelu analizira se vrijednosno određenje prema smrti Ivana Galeba i uspoređuje s pozicijama u suvremenim filozofskim analitičkim raspravama. Iako se čini da Galeb zastupa tvrdnju da je smrt loša za osobu koja umre, razlikovanjem i analizom iskustvenog i neiskustvenog zla te eksplikacijom Galebovih promišljanja o prirodi zla, proizlazi da je Galeb u osnovi epikurejac, tj. da je obvezan na tvrdnju da smrt nije loša za osobu koja umre. U završnom dijelu navode se skupovi logički mogućih tvrdnji o smrti koje možemo imati, kako bismo mogli konzistentno misliti o vrijednosti smrti.

Ključne riječi: epikurizam, deprivacionizam, fenomenološka greška, neiskustveno zlo, ništavilo, smrt

UVOD

Analitička filozofija relativno kasno uzima smrt kao temu na koju se mogu primijeniti filozofski alati logičke analize.¹ Međutim, nakon početne suzdržanosti, analitička filozofija smrti postaje jedna od najplodnijih filozofskih rasprava koja se trenutačno vodi na anglosaksonskom govornom području.² Naprosto, čini se da nema razloga zašto i prema smrti ne bismo mogli primijeniti strog analitički pojmovni aparat i logička pravila

¹ Kao početak suvremene analitičke filozofije smrti uzima se članak Thomasa Nagela *Death* iz 1970. godine.

² Navest ću samo najvažnije autore i djela: Fred FELDMAN, *Confrontations with the Reaper: A Philosophical Study of the Nature and Value of the Death*, New York 1992.; Jay F. ROSENBERG, *Thinking Clearly About Death*, Indianapolis 1998.; Steven LUPER, *The Philosophy of Death*, Cambridge 2009.

argumentiranja. To što je smrt fenomen koji sa sobom nosi čitav niz različitih društvenih praksi i čitav niz emotivnih stavova, s aspekta filozofske analize nije bitno. Ono što je bitno jest logička jasnoća pojmova, preciznost, konzistentnost i plauzibilnost argumenata. Filozofsku raspravu o smrti možemo kategorizirati prema trima temeljnim područjima:

1. *Ontološka rasprava*: Što je „smrt“?
2. *Vrijednosna rasprava*: Je li smrt dobra, loša ili vrijednosno neutralna?
3. *Etička rasprava*: Je li (ako jest, u kojim slučajevima) opravdano usmrćivati određena bića ili njihove vrste?

S druge strane, književno-umjetnička tematizacija smrti prvenstveno problematizira ljudske emotivne stavove i određene društvene prakse prema fenomenu smrti. Logička „hladnoća“ u drugom je planu, a važno je ono što osjećamo, doživljavamo i vjerujemo prema činjenici vlastite smrtnosti i smrti drugih bića. Ili, pak, kako se suočavamo s činjenicom smrtnosti i smrti nama bliskih bića. Tako smo skloni negiranju činjenica o smrti, bijegu od misli o njoj ili snažnim emocionalnim reakcijama kao što je strah. U svakom slučaju, važne karakteristike psiholoških stanja jesu promjenjivost, nestalnost, ovisnost o raspoloženju i izvanjskim faktorima itd. Dakle, s jedne strane stoje zahtjevi filozofije da se o svemu, pa tako i o smrti, treba misliti jasno³ bez ikakvih mistifikacija, a s druge stoji književno-umjetnička, prvenstveno psihološka tematizacija smrti, koja dopušta „nezauzdanu“ slobodu mišljenja i doživljavanja.

Međutim, ono što je važno jest to da naš psihološki aspekt u odnosu prema smrti uvijek pretpostavlja određenu ontologiju i vrijednost. Svaki čovjek koji iznosi svoje psihološke stavove o smrti barem implicitno pretpostavlja određene ontološko-vrijednosne tvrdnje. Npr. ako netko tvrdi da se ne boji smrti, onda on pretpostavlja da smrt nije loša ili da je uopće nema, tj. da postoji zagrobni život. Ako, pak, tvrdi da se boji smrti, onda pretpostavlja da je smrt loša, da nema zagrobnog života ili da on postoji, ali nije siguran u njegovu kvalitativnu vrijednost.⁴

Jednako tako, psihološki stavovi u književno-umjetničkom stvaranju pretpostavljaju određenu ontologiju i vrijednost. U ovom kontekstu potpuno je svejedno „tko“ iznosi stavove i tvrdnje. Je li to sâm autor, autorov pripovjedač, lik ili lirski subjekt, u ovome kontekstu nije važno. Bitno je da su u samome tekstu iznesene – ako jesu – određene tvrdnje i stavovi. Filozofska analiza može nam otkriti što navedene tvrdnje impliciraju i je li skup određenih tvrdnji konzistentan, bez obzira na njihovu umjetničku vrijednost ili umjetničku vrijednost djela u cjelini. Dakle, u ovome radu primijenit će se analiza i spoznaje suvremene analitičke filozofije smrti na određeno književno-umjetničko djelo, tj. na roman Vladana Desnice *Proljeća Ivana Galeba*. Kao što je već napomenuto, analizirat će se tvrdnje i stavovi koje nalazimo u tekstu, bez obzira na to govorimo li o Desničinih tvrdnjama, onima Desničina pripovjedača ili onima lika Ivana Galeba.⁵ U prvom dijelu rada izvršit će se ontološka analiza, tj. analiza odgovora na pitanje što je smrt, a u drugom dijelu rada vrijednosna

³ Ovdje upućujem na naslov već navedenog djela J. F. Rosenberga *Thinkink Clearly About Death*.

⁴ Moguće je i da se naprosto bojimo smrti, a da ne možemo eksplicirati čega se točno bojimo, npr. zagrobnih muka, smrti kao ništavila, nepoznatog itd.

⁵ U daljnjem tekstu upotrebljavat će se izraz Galebove tvrdnje.

analiza, tj. odgovor na pitanje je li smrt loša, dobra ili vrijednosno neutralna. Analiza bi nam trebala omogućiti uvid u konzistentnost filozofskih tvrdnji iznesenih u djelu.

I. ONTOLOGIJA SMRTI ANALITIČKE FILOZOFIJE I ONTOLOGIJA SMRTI IVANA GALEBA

Roman Vladana Desnice *Proljeća Ivana Galeba* nedvojbeno nam pruža dubok uvid u psihološka stanja lika suočenog s vlastitom smrtnošću i s prolaznošću sebe i svega oko sebe. Prolaznost, smrt i vječita mijena svega naprosto odzvanjaju sa svake stranice. Međutim, jednako tako, u djelu možemo iščitati određene filozofske pretpostavke, tvrdnje i vrijednosne stavove. Neke su filozofske tvrdnje gotovo pa eksplicitno dane, ali također moguće je i konstruirati određene argumente na temelju navedenih tvrdnji. Budući da je, kada se o nečemu raspravlja, važno dobro definirati što je to o čemu se raspravlja, započet ću ontološkom problematikom, tj. odgovorom na pitanje što je smrt. Pogledajmo najprije kako se smrt definira u suvremenoj analitičkoj filozofiji.

Definicija smrti u suvremenoj analitičkoj filozofiji odmiče se od platonističkog shvaćanja smrti kao odvajanja duše od tijela. Budući da većina suvremenih filozofa brani neki oblik materijalističkog koncepta živih bića, pa tako i ljudi, platonistički se koncept ne smatra relevantnim. Ono što se smatra relevantnim jest koncept smrti kao trajnog i nepovratnog prekida postojanja. Smrt predstavlja konačno uništenje organizma i svijesti. Kada smrt ovako definiramo, očito je da ona nema nikakav iskustven sadržaj pa u terminima iskustva možemo reći da je smrt iskustvena praznina ili ništavilo.⁶

Sada pogledajmo kako se prema definiranju smrti odnosi Ivan Galeb. Na prvom mjestu određenja smrti možemo naići na Lukrecijevo epikurejsko⁷ gledanje na smrt, u kojemu je prenatalno nepostojanje izjednačeno s postmortalnim nepostojanjem:

Krug se sužuje i sužuje, a zatim – ništa. Jedno veliko, bezmjerno ništa. Kao i ono koje je bilo prije početka...⁸

Sužavanje je kruga, naravno, približavanje kraju života, a kada dođe kraj, slijedi – ništa, a to ništa je već jednom bilo, prije našega rođenja. Dakle, i s jedne i s druge vremenske strane postojanja čovjeka stoji – ništa. Ovo određenje smrti kao ništavila pronaći ćemo i na drugim mjestima:

Biće – mala točka svijesti, okružena beskrajem ništavila.⁹

Ovdje možemo uočiti da se uz ništavilo veže i predikat beskrajnosti, što znači da je smrt, kada nastupi, trajno i bespovratno stanje, što je definicija koju smo naveli u analitičkoj fi-

⁶ Za definicije smrti v. F. FELDMAN, *Confrontations with the Reaper*, 56–71.

⁷ Usp. LUKRECIJE, *O prirodi*, Zagreb 2010. Lukrecije ovim izjednačavanjem dvaju vremena nepostojanja nastoji dokazati da smrt nije loša za osobu koja umre i da se ne trebamo bojati smrti.

⁸ Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, u: *Igre proljeća i smrti* (ur. Tonko Maroević), Zagreb 2008., 92.

⁹ *Isto*, 335.

lozofiji smrti. Također, možemo pronaći i određenje koje nije dano u terminima ništavila, već u terminima trajnog i nepovratnog prestanka postojanja:

On ne zna da na toj međi prestaje sve, da se tu svako svodi na голу i drhtavu jedinku zapahnutu dahom ništavila.¹⁰

Ili, na drugom mjestu:

Gotovo je. U svemiru je nešto nestalo.¹¹

Dakle, termini „ništa“, „ništavilo“, „gotovo“ i „nestalo“ jesu samo varijante kojima se tvrdi da je smrt trajan i nepovratan prekid postojanja. To su izrazi koje upotrebljavamo kada želimo reći da u smrti ne postoji nikakvo iskustvo. Jednostavno rečeno, smrt je iskustveno ništa. Dakle, određenje smrti kao ništavila, prema kojemu kasnije tražimo opravdanje za vrijednosne tvrdnje, početna je točka suvremene filozofije smrti, a isto to određenje pronalazimo i u romanu Vladana Desnice *Proljeća Ivana Galeba*. Međutim, nakon što smrt definiramo kao ništavilo, lako je skliznuti u ono što se u suvremenoj analitičkoj filozofiji smrti naziva fenomenološka greška.

1. 1. Fenomenološka greška

Vjerojatno je najčešća greška koju ljudi čine kada misle o smrti ona fenomenološka, koja predstavlja projekciju reduciranog iskustva u iskustvenu prazninu, tj. ništavilo.¹² Tako ljudi često zamišljaju svoju smrt na način da se zamisle kako leže u crnilu mrtvačkog sanduka, u vlažnoj zemlji ili, pak, govore o odmoru koji će nastupiti, vječnom miru itd. Međutim, ako smrt zamišljamo ovako, očito je da zamišljamo određena iskustvena stanja, bez obzira na to što smo reducirali iskustvo.

Traženje odgovora na pitanje „Kakva je smrt mrtvima?“, pod pretpostavkom prethodnog definiranja smrti kao prestanka postojanja, odnosno ništavila, zapravo predstavlja primjer besmislenog pitanja.¹³ Iako je ono ispravno gramatički formulirano, logički je protuslovno. Tvrditi da je smrt ništavilo, pa tom ništavilu pripisati reducirano iskustvo, znači tvrditi da smrt nije ništavilo. Mislimo da govorimo o ne-bivanju, a zapravo govorimo o reduciranom bivanju. Predikati „nešto“ i „ništa“ jesu kontrarni; oni ne mogu biti istiniti za istu stvar u isto vrijeme.¹⁴ Ili imamo iskustvo ili ga nemamo.

Fenomenološka greška česta je greška kako svakodnevnog govora o smrti tako i književno-umjetničkog izražavanja, ali također i filozofske literature.¹⁵ Vjerojatno ćemo je najčešće

¹⁰ *Isto*, 346.

¹¹ *Isto*, 348.

¹² Usp. Paul EDWARDS, „Existentialism and Death: A Survey of Some Confusion and Absurdities“, *Philosophy, Science, and Method. Essays in Honor of Ernest Nagel* (ur. Sidney Morgenbesser, Patrick Suppes i Morton White), New York 1969., 473–505.

¹³ Kao npr. „Koliko je dugačka četvrta stranica trokuta?“. Ako je nešto trokut, onda ne može imati četvrtu stranicu. Ako je nešto mrtvo, onda ne može imati iskustva.

¹⁴ Usp. J. F. ROSENBERG, *Thinking Clearly About Death*, 31.

¹⁵ Valja razlikovati fenomenološku grešku (u kojoj najprije smrt definiramo kao ništavilo, a zatim pripisujemo iskustvo ništavilu) od učenja o zagrobnom životu ili, pak, transcendiranom iskustvu, prema kojemu smrti zapravo nema, već se život i iskustvo transformiraju u druge forme.

uočiti u poetskom diskursu, raznim metaforama snova, spavanja itd.¹⁶ Uočiti ćemo je na nekoliko mjesta i u Ivana Galeba:

...kakvo ništa? Kakvo? Bijelo ili crno ništa? Eto samo to se pitam. (...) Što me kod smrti najviše plaši to je predstava mraka s kojom je ona skopčana.¹⁷

Ili dalje u tekstu:

...provalije smrti mraka.¹⁸

Dakle, nakon određenja smrti kao ništavila, Galeb se pita o iskustvenoj prirodi ništavila, je li ono bijelo ili crno? Ali, ako je smrt iskustveno ništa, onda ne može biti ni bijelo ni crno. Jednako tako, „predstava mraka“ koja plaši može biti samo naša pogrešna anticipacija smrti, nikako smrt sama. Upravo takvu anticipaciju smrti nalazimo prilikom opisa Galebove kćeri pred smrt:

...slutnja velikog mraka prešla bi joj licem...¹⁹

Naglašavam, u ovom slučaju „velikog mraka“ radi se o anticipaciji smrti, tj. pokušaju nekakvog iskustvenog predočavanja onoga što se u principu ne može iskusiti. Možda i najočitiji primjer fenomenološke greške u djelu nalazimo prilikom vrednovanja smrti:

Da, dobra je smrt. Trebalo bi samo da poštedi jednu tanku zraku svijesti: toliko da se njome može iskusiti dobrota ništavila.²⁰

Kada bi postojala „tanka zraka svijesti“ u ništavilu, očito to više ne bi bilo ništavilo. To više ne bi bila smrt, niti bi to bila dobrota ništavila. To bi bila dobrota maksimalno reduciranog iskustva. Dakle, kao i mnogi drugi, Ivan Galeb upada u psihološku zamku pokušaja predočavanja nečega za što je prethodno utvrđeno da nema nikakav sadržaj.

Nadalje, osim fenomenološke greške, zanimljivo je da se prije određenja smrti kao ništavila i prekida postojanja, na jednom mjestu tvrdi da je smrt nepojmljiva:

Pa opet – nepojmljiva. Nepojmljiva i nevjerovatna.²¹

Međutim, kao što kasnije uočavamo, smrt je pojmjljiva. Pojmjljiva kao trajan i nepovratan prestanak postojanja, tj. kao ništavilo. Možemo pojmiti smrt, tj. imati definiciju pojma, ali psihološki iskustveno ne možemo zamisliti ništavilo. Ne zato što je to nekakvo mistično i nevjerojatno iskustvo, već zato što iskustva uopće nema i što se u principu nema što zamisliti. Dakle, filozofski gledajući, smrt je pojmjljiva. Psihološki gledajući, ljudi se teško mire s činjenicom da ih jednom više neće biti i lako je skliznuti u zamišljanje vlastitog (iskustvenog) ništavila, ali to i dalje ne znači da ne možemo imati pojam smrti kao iskustvene praznine, tj. trajnog i nepovratnog prekida postojanja.

¹⁶ Možda je najpoznatiji primjer Matoševa pjesma *Utjeha kose* u stihu „u smrti se sniva“.

¹⁷ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 92.

¹⁸ *Isto*, 100.

¹⁹ *Isto*, 324.

²⁰ *Isto*, 357.

²¹ *Isto*, 95.

2. PROBLEMATIKA VRIJEDNOSTI SMRTI

Vrijednosna rasprava suvremene analitičke filozofije smrti odvija se između dvaju suprotstavljenih tabora. Prvi je tabor nastavljač Epikurove škole, prema kojoj smrt nije loša za osobu koja umre.²² Kako kaže Epikur, „dok smo mi nema smrti, kada nastupi smrt nema više nas“.²³ Čini se da u slučaju smrti nema subjekta koji trpi zlo, nema vremena kada je smrt loša za osobu i nije nam jasna kakva bi to bila zla priroda smrti kada u potonjoj više nema nikakvog iskustva. Epikurejska pozicija glede vrijednosti smrti svodi se na tvrdnju da ako nešto ne možemo ni u principu iskusiti, tada to ne može biti loše za nas. Smrt je ono što ne možemo ni u principu iskusiti, dakle smrt ne može biti loša za nas.

Drugi tabor čine tzv. deprivacionisti, filozofi koji tvrde da smrt može biti loša za osobu koja umre (često i jest), iako je smrt iskustvena praznina, tj. ništavilo. Smrt je loša, kada je loša, zato što svoju žrtvu lišava mogućeg iskustva, odnosno iskustva koje bi osoba imala da nije umrla tada kada je umrla. Zato su smrti mladih ljudi tragičnije od smrti staraca. Smrt lišava mladog čovjeka u većoj mjeri određenog iskustva nego što lišava devedesetogodišnjaka. To što u smrti nema iskustva za deprivacioniste ne predstavlja značajan problem zato što smrt spada u kategoriju neiskustvenih zala. Neiskustvena zla jesu određene činjenice koje su protiv našeg interesa. Tako je npr. izdaja prijatelja ili prijevara partnera za koju nikada ne saznamo loša za nas, iako ne trpimo nikakva neugodna iskustva. Deprivacionisti tvrde da je naprosto loše biti izdan ili prevaren, a jednako je tako naprosto loše da smrt lišava svoju žrtvu mogućeg iskustva. Rasprava se zapravo odvija u pokušajima da se, s jedne strane, dokaže, ili barem učini uvjerljivim, tvrdnja da uistinu postoje neiskustvena zla i da je smrt jedno od njih, a s druge da, prema epikurejskim tvrdnjama, ne postoje neiskustvena zla i da, prema tome, smrt nije zlo.

Čitajući Desničin roman *Proljeća Ivana Galeba*, ne možemo se oteti dojmu da je čitavo djelo prožeto averzijom prema smrti. Iako na jednom mjestu Galeb kaže, kao što je već gore u tekstu citirano „Da, dobra je smrt...“,²⁴ u cijelom nizu njegovih promišljanja možemo iščitati da je smrt loša:

Treba mrziti smrt. Treba pobijati smrt, bez predaha, svim sredstvima, na svakom koraku.²⁵
Jeza ništavila pokretač je svega u našem bivstvovanju...²⁶

Mržnja prema smrti i strah od ništavila mogu biti produkti bioloških mehanizama koji nemaju jasno logičko opravdanje, ali čini se da je prije slučaj kako Ivan Galeb implicitno pretpostavlja da je smrt loša i da nas je upravo zbog toga i strah. S obzirom na gornje citate, pretpostavit ću da je Galebova implicitna tvrdnja da je smrt zlo, što bi ga svrstavalo u deprivacionistički tabor. Dakle, tri su tvrdnje koje možemo pripisati Ivanu Galebu:

²² Usp. Stephen E. ROSENBAUM, „How to Be Dead and Not Care: A Defense of Epicurus“, *American Philosophical Quarterly*, 23/1986., br. 2, 217–225.

²³ EPIKUR, „Pismo Menoikeju“, u: Branko BOŠNJAK, *Filozofija od Aristotela do renesanse i odabrani tekstovi filozofa*, Zagreb 1983., 145.

²⁴ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 357.

²⁵ *Isto*, 94.

²⁶ *Isto*, 96.

1. smrt je iskustvena praznina, tj. ništavilo;
2. smrt je loša za osobu koja umre;
3. strah nas je smrti ili prema njoj imamo neku drugu negativnu emociju.

2. 1. Neiskustveno zlo i određenje vrijednosti smrti

Da bi gore navedene tri tvrdnje bile konzistentne, Galeb mora pretpostavljati da postoji neiskustveno zlo. Ako bi se tvrdilo, kao što to tvrde epikurejci, da neiskustveno zlo ne postoji, onda smrt ne može biti loša za osobu koja umre. Pogledajmo najprije jedan misaon eksperiment kojim se nastoji dokazati da postoje neiskustvena zla, a zatim Galebov primjer iz romana.

Majka i smrt kćeri

Majka ima petnaestogodišnju kćer, koja joj predstavlja najveću životnu vrijednost. Sve što majka radi, za konačni cilj ima dobrobit njezine kćeri. Možemo reći da je u interesu majke da njezina kći ima što više dobra u životu i to bez obzira bila majka živa ili ne. Igrom slučaja, njih dvije se razdvoje, zbog poslovnog putovanja majke u drugi grad. Za vrijeme razdvojenosti kći pogine 15. rujna 2017. u 12.00 u prometnoj nesreći. Majka, koja je trenutno udaljena nekoliko stotina kilometara, ne zna za nesretni događaj. Pitanje je, je li smrt kćeri loša za majku, i ako da, kada je to slučaj?²⁷

Svi će se složiti s time da je loše za majku kada sazna da joj je kći umrla. Međutim, ako majka sazna da joj je kći umrla nakon dva dana, 17. rujna 2017., je li kćerina smrt loša za majku i prije nego što je saznala za događaj? Ili, zamislimo da majka odmah sazna da joj je kći poginula te doživi srčani udar 15. rujna 2017. u 12,05. Je li kćerina smrt loša za majku samo u tih 5 minuta? Ili, što ako majka umre 17. rujna 2017. i nikada ne sazna da joj je kći poginula? Je li i u ovom slučaju kćerina smrt loša za majku? Do 17. rujna majka ne zna da joj je kći mrtva, od 17. rujna majka više ne postoji. Je li relevantan faktor majčino iskustvo, samo postojanje majke ili puka činjenica da joj je kći mrtva?

Deprivacionisti će na sva gornja pitanja odgovoriti pozitivno, tj. tvrdit će da je kćerina smrt loša za majku bez obzira na to zna li ona za smrt ili ne i bez obzira na to je li majka živa ili nije. Činjenica da joj je kći umrla loša je za majku bez obzira na njezino iskustvo. Činjenica da joj je kći umrla loša je za majku bez obzira na postojanje potonje. Dakle, prema deprivacionistima, postoji neiskustveno zlo, a to su činjenice o nama. Epikurejci će, pak, s druge strane, na gornja pitanja odgovoriti tako da kažu da je kćerina smrt loša za majku samo ako ona sazna ili barem postoji mogućnost da sazna kako joj je kći mrtva. Ako nikada ne sazna i ako ne može saznati (kada majka umre), onda ne može biti loša. Dakle, prema epikurejcima, ne postoje neiskustvena zla.

Gotovo pa identičan primjer kakav nalazimo u suvremenoj literaturi filozofije smrti iznosi Galeb u jednoj epizodi svoga djetinjstva koja mu se duboko usjekla u sjećanje:

²⁷ Primjer potječe iz: John Martin FISCHER, *Our Stories. Essays on Life, Death, and Free Will*, New York 2011., 8.

Majka i smrt sina

Samohrana majka ima maloljetnog sina, koji joj je sve na svijetu. Jednoga dana dječak s ostalim učenicima ode na školski izlet u obližnje selo. Na izletu se dogodi nesreća, dječak se posklizne i padne u jamu te na mjestu pogine. Sva djeca s učiteljima vrata se u mjesto, a na selu ostanu jedan učitelj i stariji dječak čekati mrtvozornika. Majci nitko ne želi reći tragičnu vijest već joj govore da je dječak s učiteljem ostao brati bilje za školski herbarij. Kako prolaze sati tako se vijest širi mjestom, ali nitko nema hrabrosti majci saopćiti vijest. Jedina osoba koja u mjestu ne zna za smrt dječaka, jest njegova majka. Pitanje je, je li smrt dječaka loša za majku u vremenu dok ona ne zna da joj je sin poginuo?²⁸

Galeb će u svojim promišljanjima o ovom slučaju krenuti od reakcije sumještana majke koji, kada saznaju da je dječak mrtav, s određenim prijezirom prate majčino ponašanje. Majka se, naime, dok ne zna da joj je sin mrtav, bezbrižno i ležerno ponaša:

Činila im se luda: gle, sin joj tamo leži mrtav – a ona baza po mjestu, zaviruje u ribarnicu, razgovara o koječemu s dućandžinicom na pragu, zadirkuje Vinku da joj je momak u svijetu našao drugu curu; nosi u ruci svoje srdelice za ručak, samo što ne pjevuši ulicom!²⁹

Ovakav prikaz događaja čini se da ide u smjeru gore iznesenog deprivacionističkog argumentiranja da samo iskustvo nije presudno u određenju vrijednosti, već da su primarno važne objektivne činjenice o nama. Sumještani zapravo kažu „Kakvo zlo ti se dogodilo, a ti se ponašaš kao da nije ništa“, tj. oni pretpostavljaju da se dogodilo zlo za majku bez obzira na njezino iskustvo, što možemo vidjeti i u sljedećoj rečenici:

Istina, ona ne zna što se dogodilo. Ali to što se dogodilo – to je *stvarnost*.³⁰

Međutim, kada očekujemo konačnu potvrdu da je ono što je važno objektivna stvarnost, tj. da su to činjenice o nama, Galebovo se promišljanje stubokom mijenja u korist znanja i iskustva subjekta:

I činilo mi se da bi ta stvarnost, ta objektivna stvarnost, ipak na neki način morala biti pretežija, jača od tog krhkog fakta što sirota majka za tu stvarnost ne zna. Međutim, ne! Taj krhki fakat bio je jači, kudikamo jači!³¹

U konačnici, slijedi Galebovo jasno opredjeljenje prema epikurejskoj poziciji, odnosno prema znanju i iskustvu subjekta kao nužnom uvjetu za vrijednost:

Nije tu važan sam fakat, ono što se gore u planini dogodilo, ono što *jest*: važno je naprosto to da li majka za taj fakat *zna* ili *ne zna*. Sve je u tome, samo u tome.³²

Dakle, na pitanje „Može li nešto biti loše za nekoga kada on/ona ne zna ili ne može iskusiti taj događaj ili stanje stvari?“, Galeb će u konačnici tvrditi da ne može, što je očito

²⁸ Moja rekonstrukcija primjera prema: V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 105–108.

²⁹ *Isto*, 107.

³⁰ *Isto*.

³¹ *Isto*.

³² *Isto*.

epikurejska pozicija. Prema njemu, nisu važne činjenice o nama, već to znamo li za njih ili ne i osjećamo li što naspram tih činjenica ili ne. Kada majka nikada ne bi saznala što se dogodilo s njezinim voljenim sinom ili kada bi umrla prije saznanja o tome što se dogodilo, tada sinova smrt, prema epikurejskoj poziciji, nije loša za majku. Dakle, ne postoji neiskustveno zlo. Ako je ova analiza točna, onda ona ima zanimljive implikacije. Pogledajmo ih.

2. 2. Implikacije Galebove epikurejske pozicije

Imajući u vidu sve što je do sada rečeno, možemo eksplicirati tri Galebove tvrdnje:

T1: Smrt je ništavilo (konačan kraj).

T2: Smrt je loša.

T3: Ne postoji neiskustveno zlo (primjer: majka i sin).

Međutim, ove tri tvrdnje, logički gledajući, ne mogu stajati skupa. Ovo je primjer inkonzistentne trijade; drugim riječima, barem jedna je od ovih triju tvrdnji neistinita. Ne može se tvrditi da je smrt (ništavilo, iskustvena praznina) loša i u isto vrijeme da ne postoje neiskustvena zla. Kada definiramo smrt kao ništavilo i tvrdimo da je smrt loša, onda moramo braniti tvrdnju da postoje neiskustvena zla. Ako je smrt zlo, onda je to zlo neiskustvene prirode. Ako ne postoje neiskustvena zla, onda ni smrt nije zlo. Nadalje, ako smrt nije zlo, nema logičkog opravdanja za negativne emocionalne reakcije prema smrti za osobu koja umre ili će umrijeti; preostaju jedino psihološka objašnjenja.

Prema tome, tri su načina izbjegavanja ove logičke inkonzistencije. Prvo, odbaciti T1, a zadržati T2 i T3. Drugo, odbaciti T2, a zadržati T1 i T3. Treće, odbaciti T3, a zadržati T1 i T2.

Ako se odlučimo za prvu opciju, zapravo negiramo smrt kao prekid postojanja i kao ništavilo, tj. tvrdimo da postoji nekakav oblik transcendiranja ovozemaljskog života. Ako nastavljamo u nekom obliku transcendiranog postojanja, moguće je da je takvo postojanje loše (npr. zagrobne kazne za ovozemaljske moralne poroke), što je, naravno, iskustvene prirode. Međutim, nigdje u Desničinu djelu nećemo naići na ovakvo shvaćanje smrti, tako da ovu opciju smatram neprihvatljivom u ovom kontekstu. Ona je u suprotnosti svim određenjima smrti kao ništavila koje nalazimo u romanu.

Ako se odlučimo za drugu opciju, prema kojoj smrt nije loša, nalazimo se na epikurejskom „tlu“. Ova opcija proizlazi iz tvrdnje da ne postoje neiskustvena zla, što smo vidjeli na primjeru majke i sina. Međutim, smatram da ona nije u skladu s cjelokupnim duhom romana. Roman se može tumačiti kao elegičan žal za prolaznim životom, a ako žalimo za nečim što je dobro, onda ono što prekida dobro mora biti loše.³³ Dakle, smrt je loša. Iako je negacija T2 privlačna i branjiva opcija, duhu romana prikladnija je tvrdnja da je smrt loša.

Preostaje nam treća opcija, tj. prihvaćanje tvrdnje da postoje neiskustvena zla. Na filozofskom primjeru majke i kćeri te Galebovu primjeru majke i sina vidjeli smo kako se in-

³³ Kažem „može se tumačiti“ zato što u romanu zasigurno možemo pronaći elemente stoičke pomirenosti sa smrću i budističke težnje za ništavilom koje otvaraju drugačija čitanja i interpretacije ovog složenog romana (zahvala recenzentu na isticanju ovih elemenata romana).

tuicije mogu prelomiti na deprivacionističku ili epikurejsku stranu. Galebovo razmišljanje prelomilo se na onu epikurejsku, ali ako se žele zadržati T1 i T2, ono se treba prelomiti na deprivacionističku stranu. Dakle, da zaključimo, skup konzistentnih tvrdnji može biti:

T1: Smrt nije ništavilo (postoji nekakav oblik zagrobnog života).

T2: Smrt je loša.

T3: Ne postoji neiskustveno zlo.

Ili:

T1: Smrt je ništavilo (konačan kraj).

T2: Smrt nije loša.

T3: Ne postoji neiskustveno zlo.

Ili:

T1: Smrt je ništavilo (konačan kraj).

T2: Smrt je loša.

T3: Postoji neiskustveno zlo.

Prva opcija s ove liste, naravno, u ovom kontekstu nije prihvatljiva. Druga je prihvatljiva, ali ako smrt nije loša, pitanje je onda čemu čitav niz negativnih emocionalnih reakcija i stavova prema smrti koje nalazimo u romanu? S obzirom na cjelokupan odnos prema smrti u romanu, smatram da bi Galebovim promišljanjima najviše odgovarala posljednja opcija, ali u tom se slučaju jednostavno mora tvrditi da je sinova smrt loša za majku i kada ona za to ne zna.

3. ZAKLJUČAK

Analizirane su temeljne ontološke i vrijednosne tvrdnje koje možemo eksplicirati u romanu Vladana Desnice *Proljeća Ivana Galeba* iz perspektive suvremene analitičke filozofije smrti. Nakon ontološkog određenja smrti kao ništavila, tj. iskustvene praznine, u djelu možemo uočiti dvije logičke inkonzistencije. Prva se sastoji od projekcije reduciranog iskustva u prethodnu definiciju smrti kao ništavila. Ovakav postupak u filozofskoj literaturi o smrti poznat je kao fenomenološka greška. Ona je zapravo naš psihološki pokušaj da zamislimo nešto što se ne može ni u principu zamisliti, a to je naša vlastita smrt.³⁴ Ova prirodna ljudska sklonost zamišljanja sebe kako smo mrtvi, iako psihološki razumljiva, predstavlja logičku grešku miješanja psiholoških i ontoloških pitanja. Druga logička inkonzistencija proizlazi iz vrijednosnog određenja smrti i tvrdnje da ne postoje neiskustvena zla. Naime, čini se da se u isto vrijeme tvrdi da je smrt loša i da ne postoje neiskustvena zla. Međutim, upravo negacija neiskustvenog zla implicira tvrdnju da smrt nije loša. Ako, pak, jest, onda spada u kategoriju neiskustvenih zala. Dakle, ili Galeb zastupa epikurejsku poziciju prema kojoj smrt nije loša ili je upao u logičku inkonzistenciju. Strah od nedosljednosti, a ne netočnosti prilikom razmišljanja nije nešto što je Galebu strano:

³⁴ Smrt kao ništavilo, kao neiskustveno bivanje mrtvim. Ono što možemo zamisliti vlastiti je proces umiranja.

Nadalje, ja oduvijek zazirem, panički zazirem od toga da mi ne dobače: „To je kontradikcija, čista kontradikcija! Ti si nedosljedan, ti si u protuslovlju sa samim sobom!“ – Toga se uprav, mitski, preuveličano bojim, bojim čitavim jednim skrivenim kompleksom u meni. (...) A zašto toliko zazirem od prigovora nedosljednosti – to ne znam. Valjda (i sasvim vjerojatno) baš zato što sam uistinu nedosljedan.³⁵

Možemo zaključiti kako je taj strah od inkonzistentnosti u nekoj mjeri opravdan. Opravdan je u onoj mjeri u kojoj svatko od nas prilikom promišljanja može upasti u logičku inkonzistenciju. Logičke implikacije argumenata i temeljne pretpostavke na kojima se baziraju naše tvrdnje često nam ostaju skrivene i možemo ih uočiti tek nakon filozofske analize. U tom smislu filozofska djela o smrti nude nam drukčiji spoznajno-vrijednosni aspekt od književno-umjetničkih djela o smrti. Ova posljednja, kao što je roman *Proljeća Ivana Galeba*, nude nam prvenstveno duboke psihološke uvide u ljudska suočavanja sa smrću, tj. ponajprije psihološke spoznaje. Dakle, nema nedosljednosti u osjećanjima i psihološkim stanjima Ivana Galeba, ali ih možemo pronaći u logičkim implikacijama argumenata.

Literatura

- Vladan DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, u: *Igre proljeća i smrti* (ur. Tonko Maroević), Zagreb 2008., 27–364.
- Paul EDWARDS, „Existentialism and Death: A Survey of Some Confusion and Absurdities“, *Philosophy, Science, and Method. Essays in Honor of Ernest Nagel* (ur. Sidney Morgenbesser, Patrick Suppes i Morton White), New York 1969., 473–505.
- ΕΠΙΚΥΡ, „Pismo Menoikeju“, u: Branko BOŠNJAK, *Filozofija od Aristotela do renesanse i odabrani tekstovi filozofa*, Zagreb 1983., 144–153.
- Fred FELDMAN, *Confrontations with the Reaper: A Philosophical Study of the Nature and Value of the Death*, New York 1992.
- John Martin FISCHER, *Our Stories. Essays on Life, Death, and Free Will*, New York 2011.
- LUKRECIJE, *O prirodi*, Zagreb 2010.
- Steven LUPER, *The Philosophy of Death*, Cambridge 2009.
- Thomas NAGEL, „Death“, *Noûs*, 4/1970., br. 1, 73–80.
- Stephen E. ROSENBAUM, „How to Be Dead and Not Care: A Defense of Epicurus“, *American Philosophical Quarterly*, 23/1986., br. 2, 217–225.
- Jay F. ROSENBERG, *Thinking Clearly About Death*, Indianapolis 1998.

³⁵ V. DESNICA, *Proljeća Ivana Galeba*, 109.

ASPECTS OF THE ANALYTICAL PHILOSOPHY OF DEATH IN VLADAN DESNICA'S NOVEL *THE SPRINGS OF IVAN GALEB*

The literary discourse on death, subjectivist as it is, is often terminologically vague, marked by ambiguous, even contradictory claims. Philosophical analyses and scientific discoveries are often in the service of artistic expression, experience, as well as the expression of emotion related to the phenomenon of death. The philosophical discourse of analytic philosophy, however, strives for utmost clarity and accuracy. To think about anything means, first and foremost, to think clearly. The fact that death is inherently emotionally charged does not mean the standards of rationality should be lowered. Death is thus defined as the permanent and irreversible end of existence, the final destruction of a being – in other words, as an experiential void. This is the starting point for any further evaluative discussions and definitions of the topic. If we take works of fiction to be a source of insight into death, the attitudes towards death and facing death, then it must be made clear what exactly those works are talking about. Are they addressing death (as defined above) or something else? Dreams, gloom, darkness, faraway lands, roads, journeys, ports and other metaphors of death found in literature are in fact certain forms of experience, thus, when we project a mysterious, reduced form of experience onto death, we are making a phenomenological error. We think we are discussing non-being, when what we are actually describing is a reduced form of being. With this in mind, the aim of this paper is to examine the basic ontological and evaluative claims that can be analyzed in Vladan Desnica's novel *Proljeća Ivana Galeba (The Springs of Ivan Galeb)*, such as projecting certain reduced experiential states onto death, or evaluating death either through an epicurean lense (death is not detrimental to the person who is dying) or a deprivationalist one (death is detrimental to the person who is dying because it deprives them of possible experience). Therefore, contemporary philosophical analyses can shed a light on basic assumptions authors draw from when they write about death, which enables us to evaluate their contribution to the ways humans understand, experience and face death.

Key words: epicureanism, deprivationalism, phenomenological error, non-experiential knowledge of evil, nothingness, death

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I EUROPSKOJ KULTURI: POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI

Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog
skupa Desničini susreti 2017.

Uredili

Ivana Cvijović Javorina
Drago Roksandić

FF press

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb 2018.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 16

Nakladnici

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet,
Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije

Institut za književnost i umetnost u Beogradu

FF press

Za nakladnike

prof. dr. sc. Vesna Vlahović-Štetić
dr. Bojan Jović, znanstveni savjetnik

Urednici

Ivana Cvijović Javorina, prof.
prof. dr. sc. Drago Roksandić

Recenzenti

prof. dr. sc. Damir Agičić
prof. dr. sc. Dušan Marinković

Tiskanje ove knjige omogućeno je sredstvima Ministarstva znanosti i obrazovanja
Republike Hrvatske i sredstvima Ministarstva prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Fotografija na naslovnici
Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I EUROPSKOJ KULTURI:
POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI
Zbornik radova s Desničinih susreta 2017.

Ivana Cvijović Javorina
Drago Roksandić (ur.)

Izvršni nakladnik
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet
Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 01/4092-111; faks 01/6156-879
e-mail: info@ffzg.hr
www.ffzg.unizg.hr

Izvršni urednik
Boris Bui

Grafička oprema
Boris Bui
Marko Maraković

Prijevod sažetaka na engleski jezik
Marija Marčetić

Lektura
Samanta Paronić
Grozda Pejčić

Korektura
Ivana Cvijović Javorina

Izrada kazala
dr. sc. Jadranka Brnčić

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Boris Bui

Naklada
300 primjeraka

Tisak i uvez
Tiskara Zelina, Sv. Ivan Zelina

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

SMRT U OPUSU VLADANA DESNICE I
EUROPSKOJ KULTURI:
POETIČKI, POVIJESNI I FILOZOFSKI ASPEKTI
Zbornik radova s Desničinih susreta 2017.

Uredili
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA
DRAGO ROKSANDIĆ